

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Сергій ПЛОХІЙ • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРЛАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 9

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1917–1923)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2009

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення та радіомовлення України
за програмою "Українська книга"*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники: Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНІЮК,
за участю Варвари ШУЛЬГИ

Автори передмови: Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНІЮК

Автори коментарів: Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНІЮК,
Мар'ян МУДРИЙ

І Переклад висловів іншомовного походження: Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-628-8 (т. 9)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2009
- © Капраль М., Фелонюк А., передмова, 2009
- © Капраль М., Фелонюк А., Мудрий М.,
коментарі, 2009
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2009

“ЯСНЕ СОНЕЧКО”

Після смерті князя Святослава засів на київському престолі його син Володимир, що передше князував у Новгороді*. Як кождий руський князь, так і він мусив зразу позбутися всіх своїх внутрішніх ворогів, які спиняли його у володінні. Се треба було зробити мечем і, хоч Володимир не дуже то й бажав сього, мусив чимало крові пролити, заки міг засісти спокійно на престолі і порядкувати державою.

Та не був се князь, який тільки про границі краю старався. Загадав він дати Русі децю більше, ніж щораз то поширювати її простори та побільшувати данини. Він задумав завести на Русі Христову віру.

Як тільки зачули про се чужі народи, стали посилати до Володимира своїх послів і захвалювати перед ним свою віру. Приходили греки, приходили німці, але приходили й жида і турки. Та Володимир не хотів сам рішатися. Він послав своїх послів до різних країв, щоб вони самі розглянулися в кожній вірі. Коли його послы прийшли на своїй мандрівці нарешті у Царгород і там зайшли до церкви на Службу Божу, порішили, що ні в якому храмі не почували себе так гарно, як тут. Грецька віра подобалася їм найбільше з усіх. Повернувши до Києва, розповіли Володомирові все, що бачили, і вихвалювали дуже грецьку віру*.

Та наразі Володимир був зайнятий великим походом на грецьке місто Корсунь у Кримі. Він завоював се місто та послав до грецьких цісарів у Царгород послів із просьбою, щоб вони віддали за нього свою сестру Анну*. Та не згодилися на се грецькі цісари.

— Наша сестра — християнка, а ти — поганин! — відповіли вони. — Як можемо тобі її віддати? Ти прийми хрест, тоді й душу свою спасеш, і сестру нашу дістанеш.

Володимир згодився. Царівна забрала з собою священників і поплила до Володимира у Крим. Тут він охрестився і повінчався з нею, забрав священників зі собою і повернув на Україну.

Прибувши до Києва, він велів охрестити наперед усіх своїх близьких, а далі взявся за приготування до хреста цілого народу. Священники ходили й поучували народ у новій вірі, а Володимир нищив поганські божища, валив ідоли і святі дерева. Коли здебільша було все приготоване, зібрав Володимир усіх, хто хотів хреститися, над Дніпром і тут усі охрестилися.

Та не всі так легко прийняли нову віру. Були й такі, що утікали в ліси, в степи і там довго ховалися, побоюючись, щоби Володимир силою не приневолив їх до неї. Головно люди, що мешкали подальше Києва, боронилися проти нової віри і треба було довшого часу, заки Христова віра прийнялася й посеред них.

А Володимир ставив тим часом церкви по городах і селах, привозив із грецьких міст ікони і книги та все спроваджував із Греції та Болгарії нових священників. Із заведенням християнства почала ширитися на Русі просвіта, почали проявлятися зав'язки письменства.

У Києві заснував Володимир першу школу, де вчилися діти багатих городян. Таким способом Київ стає за Володимира огнищем нової віри, церковного життя і науки.

Володимир не правив державою самовільно із своєю дружиною — він скликав на наради поважніших людей, старших, і то не тільки з Києва, але також з інших городів. Ся участь громади в управі державою робила Володимира любимцем цілого народу.

За його великі заслуги називали його сучасні "ласкавим князем", "ясним сонечком", а історія переховує пам'ять про нього під почесною назвою: Володимира Великого.

За І.Левицьким і М.Грушевським

Хліб і м'ясо — се звичайна жертва руських слов'ян, по словам Константина Порфирородного... — у творі візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного (Порфирородного) (913–959) “Про управління імперією” йдеться: “Жертвують (слов'яни. — А.Ф.) живих птиць; навколо втинають стріли; інші жертвують хліб і м'ясо і що хто має, як то є в їх звичаї”. М.Грушевський подав цитату в перекладі з видання: *De thematibus et de administrando imperio // Corpus scriptorum historiae Byzantinae.* — [Vol. X]. — Bonnæ, 1840. Див.: *Грушевський М.* Віймки з жерел до історії України-Руси. — С. 73.

У Ібн Якуба є навіть досить виразна звістка про культуру овочевих дерев — Ібрагім Ібн Якуб згадує про яблуні, груші та перикові дерева: “Більша частина дерев їх країн — яблуні, грушеві й перикові дерева” (Известия Аль-Бекри о славянах и их соседях. — С. 55).

“А вси ваши городи... дѣлають нивы, своя и землю свою”, — каже до древлян Ольга — фрагмент стосується походу Ольги на Іскоростень 946 р. Обложивши його військом, простоявши ціле літо під стінами, Ольга сказала до древлян: “Чого ви хочете досидітись? Адже всі ваші городи здались мені, і згодились на данину, і обробляють ниви свої і землю свою. А ви хочете з голоду померти, не згоджуючись на данину?” (Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця. — К., 1989. — С. 34.).

с. 351 Сіно стрічаємо в давніших редакціях “Руської правди” — за крадіжку сина в “Руській правді”, за Академічним списком (коротка редакція), передбачено штраф 9 кун. За Карамзінським списком (просторна редакція), окремо виведений параграф “О сене”, де сказано: “А того же села пять стожен сена: а то на всю 12 лет 60 стог сена; а стог по гривне, а то 60 гривен кунами” (Історія України в документах і матеріалах. — С. 120, 127).

В середині XII в., в опісі оборони Києва бачимо наоколо його теж огороди на велику просторонь — див.: *Летопись по Ипатскому списку.* Издание Археографической комиссии. — СПб, 1871. — С. 296.

А.Ф.

“Ясне сонечко”

Публікується за виданням: *Левицький І., Грушевський М.* “Ясне сонечко” // *Крушельницький А.* Руська читанка для першої класи середніх шкіл. — Львів, 1911. — С. 64–66. Перевидання: *Крушельницький А.* Руська читанка для першої класи середніх шкіл. — 2-е змінене вид. — Львів, 1914. — С. 50–52; *Крушельницький А.* Українська читанка для першої класи середніх шкіл / *Зладив І.Копач.* — 4-е змінене вид. — Львів, 1922. — С. 39–41.

с. 352 ...засів на київському престолі його сні Володимир, що передше князював у Новгороді — у 970 р. Володимир посаджений батьком у Новгороді, хоча від його імені князівством керував брат його матері Добриня. Князювання Володимира у Новгороді завершилися 979 р., коли він розпочав боротьбу за київський стіл зі своїм братом князем Ярополком. Після загибелі останнього 980 р. від рук спільників новгородського князя він зайняв Київ (*Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006. — С. 234).

...і вихвалювали дуже грецьку віру — 986 р., окрім болгар, євреїв і німців, прислали греки філософа Кирила, який переконував князя Володимира прийняти грецьку віру (Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця. — К., 1989. — С. 52–60).

...Він завоював се місто та послав до грецьких царів у Царгород послів із просьбою, щоб вони віддали за нього свою сестру Анию — завоювання Херсонеса, головного опорного пункту Візантії в Криму, спричинене невиконанням зобов'язання ві-

зантійського імператора укласти рівноправний договір з Володимиром та гарантувати його шлюбом з візантійською принцесою, що так був потрібний для останнього з огляду на потребу піднесення престижу Київської Русі серед її сусідів. Таке зобов'язання імператор дав у зв'язку з військовою допомогою київського князя візантійцям у боротьбі з претендентом на владу у Візантії Вардом Фокою. Через невиконання імператором даного зобов'язання Володимир здійснив похід на Херсонес і літом 988 р. здобув його. Падіння міста обумовило укладання угоди та шлюб князя з сестрою імператорів Василя II та Костянтина VIII Анною (*Войтович Л.* Княжа доба на Русі. — С. 237).

А. Ф.

Володимир і Ярослав. Християнство на Україні

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Володимир і Ярослав. Християнство на Україні // *Шпоінаровський С.* Руська читанка для першої класи шкіл середніх. — Чернівці, 1910. — С. 24–29. Передрук з видання: *Грушевський М.* Про старі часи на Україні. Коротка історія України. — СПб, 1907. — С. 21–30.

с. 354 *Ставши київським князем, Володимир позбирав усі українські землі...* — опанувавши Київ у 980 р. у боротьбі зі своїм братом князем Ярополком, який загинув у міжусобній боротьбі, Володимир 981 р. здійснив похід на Перемишль і “Червенські гради”, опанувавши прикордонні міста Побужжя. У 981–982 рр. він веде боротьбу з ятйчачами, а в 983 р. — з ятвягами. Згадані перемоги закріпили позиції нового київського князя на західних рубежах. У 984 р. Володимир розпочинає підкоряти східні племена. У 984 р. — війна проти радимичів, у 985 р. — проти Волзької Болгарії. Детальніше про політику Володимира в ранній період князювання див.: *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006. — С. 232–236.

с. 356 *По Володимирі (що вмер в р. 1015) зісталось багато синів* — Володимир Великий мав дванадцять синів і три дочки. Сини: Вишеслав, Ізяслав, Святополк, Святослав, Ярослав, Мстислав, Всеволод, Станіслав, Судислав, Борис, Гліб та Позвізд, а дочки: Предслава, Добронега та третя невідома з імені (*Войтович Л.* Княжа доба на Русі. — С. 245–278).

Святополк, що сидів у Києві, почав убивати й виганяти братів з їх городів... — Святополк Володимирович, зайнявши київський стіл по смерті батька, намагався не зволікаючи закріпитися у Києві, і тому розпочав боротьбу зі своїми братами. Його слуги 24 липня 1015 р. вбили князя Бориса, а 5 вересня того ж року — також князя Гліба. Між 15 і 24 липня у битві з дружинниками київського князя на річці Опорі в районі сучасного міста Сколе Львівської області загинув третій брат Святополка древлянський князь Святослав (*Войтович Л.* Княжа доба на Русі. — С. 250–251, 255–256).

...сам він мав жінкою доньку короля шведського... — Ярослав Мудрий одружився на дочці шведського короля Олафа Шетконунга Інггерді-Ірині (*Войтович Л.* Княжа доба на Русі. — С. 260–261).

...його син був жонатий з візантійською царівною... — син Ярослава Мудрого Всеволод у 1046 р. одружився з родичкою, а за іншою версією — дочкою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха Марією, за іншими відомостями — Анастасією (*Войтович Л.* Княжа доба на Русі. — С. 318).

...одна донька була віддана за короля французького... — у 1049 р. дружиною французького короля з династії Капетингів Генріха I (1031–1060) стала третя дочка Ярослава Мудрого Анна (померла після 1075 р.). Про неї див.: *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. — С. 321–322.

...друга — за норвезького... — друга дочка Ярослава Мудрого Єлизавета в 1045 р. одружилася з норвезьким принцом Гаральдом Сігурдсоном, який певний час проживав у

ЗМІСТ

	с. тексту	с. ком.
<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК.</i> “Коли гармати говорили, муза Кліо не мовчала”: Наукова та науково-популярна спадщина М.Грушевського (1917–1923)	V	
Розділ I. НАУКОВІ РОЗВІДКИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ	1	418
Від редакції [часопису “Україна”, 1917, кн. 1–2]	3	418
Велика, Мала і Біла Русь	5	419
Сполучення України з Московщиною в новішій літературі. Критичні замітки	17	422
Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти	35	430
З починів українського соціалістичного руху. Начерки і фрагменти	86	435
Розділ II. НЕКРОЛОГИ	199	462
Пам’яті Федора Вовка. † 29 червня 1918 р.	201	462
Розділ III. НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ПРАЦІ	207	476
Занепад українського життя в XV і XVI в.	209	476
Острозька академія	214	476
Як козаки лагодяться в морський похід	224	481
Молоді літа Хмельницького	227	482
Перемога Хмельницького коло Жовтих Вод і Корсуня	229	482
Початки відродження в Західній Україні	233	483
Галицьке відродження і 1848 р.	236	485
Українські стародруки	239	486
Додаток I: НАУКОВІ РОЗВІДКИ ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА (1912–1916)	243	491
Одна з легенд Хмельниччини. Хмельницький і линчаївці	244	491
Від редакції [часопису “Україна”, 1914, кн. 1]	248	493
Омельковичі	250	495
Дашкович Остафій	251	497
Дорошенко Михайло	252	500
Гуня Дмитро	253	502
Острянин Яцько	254	503
Гадяцька унія	256	503
Дорошенко Петро	259	508
Полуботок Павло	263	514
Козацтво на Україні	266	519
Україна. Історія	274	521

Додаток II: НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ (1908–1923)	335	527
Вѣра и релігійнѣ обряды наших предкѣв	336	527
Пѣдкарпатска Русь в давнинѣ	338	527
Грецькі колонії на Україні	340	528
Про наш край і народ	343	528
Найдавніша культура українсько-руських племен	346	528
“Ясне сонечко”	352	530
Володимир і Ярослав. Християнство на Україні	354	531
Ярослав Мудрий	357	532
Татарський погром України	358	532
Острог — осередок освіти на Україні	361	533
Київ — осередок культурного життя на Україні в XVII віці	362	534
Морські походи козаків	365	535
Про батька козацького Богдана Хмельницького	367	536
КОМЕНТАРІ	418	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	542	
ПОКАЖЧИК	547	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 9

Серія “Історичні студії та розвідки (1917–1923)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Формат 70x100^{1/16}. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 48,1.
Обл.-вид. арк. 42,0. Наклад 5000 прим.
Вид. № 34. Зам. 274-9.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007 р.

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 02.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 9: Серія “Історичні студії та розвідки (1917–1923)”. — 2009. —
592 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-628-8 (т. 9).

Дев’ятий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” й охоплює період 1917–1923 рр., а також містить додатки за роки 1908–1916. У томі вміщені історичні статті, огляди, науково-популярні праці вченого.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-628-8 (т. 9)